

MÁLO ZNÁMÁ HUSOVSKÁ BIOGRAFIE MELCHIORA VISCHERA Z R. 1940

JIŘÍ BENEŠ

MELCHIOR VISCHER'S LITTLE KNOWN BIOGRAPHY OF JAN HUS (1940)

The subject of this contribution is a biography of Jan Hus, written by Melchior Vischer, native of Teplice, and published by him in 1940 in Frankfurt. The author's aim is to analyse the motives which inspired Vischer to deal with this topic and to provide a characterisation of this work. The article also follows the impact of the book in the context of the WWII and the Nazi ideology, which Vischer with his work opposed. Attention is also paid to the reception this work had received in Bohemia.

Key words: Jan Hus – Melchior Vischer – biography – 1940 – Czechs and Germans

V roce 1940 vyšla ve frankfurtském nakladatelství Societäts-Verlag dvousvazková biografie od teplického rodáka Melchiora Vischera (občanským jménem Emil Fischer, 7. 1. 1895 – 21. 4. 1975) *Jan Hus. Sein Leben und seine Zeit*.¹ Protože jméno jejího autora je dnes téměř neznámé, zaměřím nejprve pozornost k jeho osobě a k motivům, jež ho ke zpracování této látky přivedly, následně stručně charakterizují závažné momenty obsažené v jeho díle a v závěru se zmíním o poválečném osudu díla i jeho autora.

Dobře přístupným a poměrně spolehlivým pramenem k poznání osobnosti M. Vischera je záslužná práce německého novináře a publicisty Jürgen Serkeho *Böhmische Dörfer* z roku 1987² (český překlad z roku 2001)³. Všestranně nadaný básník, romanopisec, novinář a dramatik je v jeho podání celoživotně zaujat svárem protestantismu s barokní katolickou zbožností, jež měla zahladit stopy násilné rekatolizace, svárem, který se táhne našimi dějinami od dob husitské revoluce. M. Vischera charakterizuje jako „katolika, který hodnoty katolicismu poměruje hodnotami křesťana Jana Husa. Jan Hus zůstane pro M. Vischera po celý život ústřední postavou jeho myšlení. V jeho literárním díle si toho nikdo nevšimne. A ti, kdo v Melchioru Vischerovi vidí jen dadaistu, ještě dnes s údivem, ba s nelibostí informují o tom, že tento spisovatel vydal r. 1940 dvousvazkovou biografii Jana Husa.“⁴ Po 1. světové válce vystudoval M. Vischer na pražské německé univerzitě filozofii, germanistiku a matematiku a stal se redaktorem Prager Presse. V r. 1923 se vzdal redaktorského místa a odešel do Německa, kde se uplatnil jako dramaturg a divadelní režisér na scénách ve Würzburgu, Bambergu a Baden-Badenu; jen v tomto posledním inscenoval

¹ Melchior VISCHER, *Jan Hus. Sein Leben und seine Zeit*, I–II, Frankfurt a. M. 1940, s. 400, 414.

² Jürgen SERKE, *Böhmische Dörfer. Wanderungen durch eine verlassene literarische Landschaft*, Wien – Hamburg 1987, s. 160–181.

³ Jürgen SERKE, *Böhmische Dörfer. Putování opuštěnou literární krajinou*, Praha 2001, s. 166–185.

⁴ J. SERKE, *Böhmische Dörfer*, 2001, s. 168–169.

během tří let dvacet her počínaje Shakesparem, Goldonim, přes Büchnera a Strindberga po Shawa a české autory F. Langra a K. Čapka. V okamžiku svého odchodu z Prahy měl již na svém kontě osm vydaných literárních a dramatických děl; v Německu byl spolu s Robertem Musilem oceněn Kleistovou nadací. Už v Praze si dělal rešerše k husovské biografii, přičemž mu české prameny pomáhala překládat jeho česká manželka; sám češtinu neovládal. Koncem dvacátých let odešel do Berlína a se svou manželkou začal psát zábavné romány, které se prodávaly ve vysokých nákladech, což mu, podle Serkeho, finančně umožnilo dokončit „knihu jeho snů – monografii o kacíři Janu Husovi“.⁵

Tu se mu podaří dokončit a připravit k vydání v r. 1940. Celé dílo má celkem 814 stran, z toho více než čtvrtinu tvoří poznámková a dokladová část (seznam pramenů, literatury, příloh, osobní, místní a věcný rejstřík). Do rozsáhlé poznámkové části umísťuje M. Vischer nejen odkazy na prameny; ukládá sem především své názory a hodnotící soudy. Podobně mezi přílohami otiskuje základní dokumenty (zakládací listinu Karlovy univerzity, Kutnohorský dekret, Husův glejt, Poggiův list o M. Jeronýmovi, zprávu Petra z Mladoňovic, výňatky z Richentalovy a dalších kronik, dva Husovy listy) včetně jejich německých překladů a svého komentáře. Seznam citované a odkazované literatury je imponující, uvážíme-li autorův bohemistický handicap, a svědčí o jeho značné sečtělosti. Cituje např. Flajšhansovu studii o Husových klausulích a v seznamu literatury figurují publikace vydané ještě v r. 1938. Svě úvahy často rozvíjí směrem, který se vylučoval se zmlilitarizovanou mentalitou nacistického Německa. Při charakteristice krále Zikmunda jako člověka, dávajícího podobně jako jeho otec přednost smírnému řešení před vojenským, si neodpustil říci naplno, že pro tuto vlastnost nebyl v Německu oblíben, i když vzápětí tento výrok poněkud relativizuje dodatkem, že tehdejší lidé byli naladěni veskrze válečnický, a proto vnímali programovou mírumilovnost u vladaře jako slabost. „A ze stejného důvodu nebyl v Německu příliš ceněn ani jeho otec, který sice říši daroval obchodní cesty a univerzity, avšak žádnou válku – a v oné době lidé poměřovali velikost panovníka podle toho, jak se osvědčil coby vítězný vojevůdce.“⁶ V poznámce k tomuto místu Vischer svou myšlenku dále rozvíjí: „Neučinil vlastně [Karel IV.] při všem svém vědomém slovanském zaměření a vědomé podpoře svých milovaných Čech také pro Německo více, než kdyby byl vedl zdánlivě úspěšné velké války? Na bitevní vítězství, jež se tehdy těšila takovému obdivu, vůbec nedal. Třebaže pohlížel na vládnutí – a v tom předstihl svou dobu o staletí – jen jakoby z kupeckého hlediska, díky čemuž po všech koutech říše podporoval hospodářství a snažil se ho přivést k rozkvětu, přestože založil mnohé univerzity, německé dějepisceť s ním dosud zachází dost macešsky.“⁷

Pokud se jedná o vztah Čechů a Němců, je Vischer myšlenkově spřízněn s E. Rádlem, jak je patrné např. z kapitoly věnované předhusitským Čechům. Kriticky se staví k nacionálně

⁵ J. SERKE, *Böhmische Dörfer*, 2001, s. 178.

⁶ „Aus den gleichen Gründen hatte man in Deutschland auch seinen Vater nicht sehr geschätzt, da Kaiser Karl der Vierte dem Reiche zwar Handelswege und Universitäten, aber keine Kriege geschenkt hatte – und zu jener Zeit hielt man einen Herrscher nur dann für groß, wenn er als siegreicher Feldherr glanzte.“ M. VISCHER, *Jan Hus*, II, s. 72–73.

⁷ „Hatte er, trotz seiner bewußt slawischen Einstellung und bewußt durchgeführten Förderung seines Lieblingslandes Böhmen, auch für Deutschland eigentlich nicht mehr getan, als wenn er scheinbar erfolgreiche große Kriege geführt hätte? Er gab auf Schlachtensiege, die man damals so bewunderte, gar nichts. Obwohl er das Regieren – hierin seiner Zeit um Jahrhunderte voraus – nur vom kaufmännisch-friedlichen Standpunkt ansah und daher besonders das Wirtschaftliche allerorten im römisch-deutschen Reiche hegte und zur Blüte bringen wollte, obwohl er auch so viele Universitäten gründete, hatte ihn die deutsche Geschichtschreibung bislang ziemlich stiefmütterlich behandelt.“ M. VISCHER, *Jan Hus*, II, s. 308.

zabarvenému výkladu mise slovanských věrozvěstů, jenž má u některých českých badatelů zjevně protiněmecký osten, a oponuje tezi, že národní uvědomění, jak mu dnes rozumíme, v té době neexistovalo. Šlo o čistě mocenský boj mezi Římem a Byzancí, navenek ztělesněný soupeřením katolického a pravoslavného ritu.⁸ Na podporu této teze obšírně cituje z Rádlova *Der Kampf zwischen Tschechen und Deutschen*, zdůrazňuje, že Rádl je v tomto svém postoji v Čechách osamocen, a celou tuto pasáž uzavírá lapidárním Rádlovým shrnutím: „Byzantská kultura, která k nám působením obou slovanských apoštolů zabloudila, nám zůstala cizí tak jako kultura babylonská či staroegyptská. Hus a celé husitství vyrůstají z ideologie Západu.“⁹

Naprostě nestranně vyznívá jeho hodnocení dopadu Kutnohorského dekretu: „Bylo ostatně na středověkých univerzitách obvyklé, že při názorových roznicích a sporných otázkách, nechtěla-li žádná strana ustoupit, jedna z nich se prostě odebrala jinam. Tak docházelo k mnoha studentským secesím při podobných příležitostech, jako tomu bylo v Praze, aniž by se o tom nějak zvlášť mluvilo.“¹⁰ Uvádí jako příklad odchod pařížských studentů a profesorů do Oxfordu, odchod tří set oxfordských učitelů a studentů do Cambridge, masový odchod boloňských mistrů a studentů do Padovy, kde založili novou univerzitu. A ještě za doby Husových studií opustili mnozí němečtí mistři, bakaláři a studenti pařížskou univerzitu a usadili se v Heidelbergu. „Hrozba odchodem byla tehdy oblíbeným prostředkem akademiků k prosazení jejich požadavků a přání; odchod říšských Němců z Prahy tedy nebyl žádný osamocený případ.“¹¹

Jak je z těchto ukázek patrné, rok po okupaci Československa vykládá M. Vischer na pozadí Husova příběhu české dějiny způsobem, jakoby chtěl navzdory kruté realitě rekonstruovat nedávno rozbitý stát. Jeho podání Husa je na vysoké úrovni po stránce vědecké a literární a odvážné po stránce politické. Na příkladu osobnosti, jež se při svém rozhodování řídila výhradně vlastním svědomím a svým postojem vytvářela obecně platnou normu – tedy naprostý protiklad veškerého totalitarismu – dokládá Vischer úzkou spjatost všech středoevropských národů a jejich historie. Prostřednictvím minulosti otevírá perspektivu střední Evropy a českým dějinám vykazuje rovnocenné místo vedle dějin německých. S takovým pojetím ovšem musel narazit; nacistům, podobně jako později komunistům, mohl nanejvýše vyhovovat Hus jako sociální revolucionář, ne jako církevní reformátor. Ti také téměř okamžitě po vytištění knihu zakázali a nakladatelství muselo zastavit její distribuci. Z veřejných knihoven musela být odstraněna, proto se zachovalo jen několik jejích exemplářů převážně

⁸ „In diese Zeit fiel auch der Versuch, sich vom westlichen Kircheneinfluß loszulösen, um das sogenannte Rechtgläubige Christentum, wie es im Osten von Konstantinopel aus verbreitet wurde, auch im Großmährischen Reich einzuführen. ... Dieses Rechtgläubige Christentum wurde oft in unserer Zeit, besonders von tschechischen Forschern, als ein bewußt slawisch-nationaler Angriff wider alles Deutschtum mißdeutet – war aber in Wirklichkeit, da man damals volkliches Bewußtsein im heutigen Sinne gar nicht kannte, nur ein rein kirchlicher Machtkampf zwischen Rom und Byzanz.“ M. VISCHER, *Jan Hus*, I, s. 118–119.

⁹ „Die byzantinische Kultur, die sich durch die Tätigkeit der beiden Slawenapostel zu uns verirrt hatte, blieb uns fremd wie die babylonische oder altägyptische. Hus und der ganze Hussitismus fußen auf der Ideologie des Westens.“ M. VISCHER, *Jan Hus*, II, s. 233–234.

¹⁰ „Uebrigens war es an mittelalterlichen Hochschulen Brauch, daß bei Meinungsverschiedenheiten und Streitfragen, falls keine Partei nachgeben wollte, eine davon dann auszuwandern pflegte. So fanden Studentenauszüge bei ähnlichen Anlässen wie in Prag überall in Europa statt, ohne daß man weiter viel darüber gesprochen hätte.“ M. VISCHER, *Jan Hus*, I, s. 296.

¹¹ „Die Drohung mit dem Auswandern war damals ein beliebtes Druckmittel der Akademiker, um Forderungen und Wünsche durchzusetzen; der Abzug der Reichsdeutschen aus Prag war demnach kein Einzelfall.“ M. VISCHER, *Jan Hus*, I, s. 297.

v soukromých knihovnách. Těsně před zákazem vyšla v essenských novinách National-Zeitung zničující recenze s názvem *Böhmisches Irrlicht* (Česká bludička), poukazující na to, že tu německý autor a německé nakladatelství ospravedlňují „bludný český dějinný mýtus“ poté, co byl „z pochopitelných důvodů rozbit“. „Ve vůdcově státu se laický čtenář setkává s klasickým příkladem oné objektivní, jejímiž předky jsou liberalismus a intelektualismus“, pokračuje autor recenze, a označí knihu za životu nebezpečnou pro německý národ.¹²

Melchior Vischer se Čechu Husovi přiblížil tím, jak zachytil dobové poměry, které Čechy a Němce zahrnovaly pod pojem *natio Bohemica*. Čtrnácté století se mu stává důkazem pro životaschopnost českého lidu v soužití se zemskými Němci, v němž nebyli čeští Němci znevýhodněni ani tehdy, když byly na pražské univerzitě zavedeny jiné hlasovací poměry. V Husově biografii také zpochybnul všechny nacistické nesmysly o árijcích: ukazuje, že Němci v říši jsou vším možným, jen ne árijci. Jsou prý většinou potomky Slovanů, a nejvíce to platí o Prusech.¹³ Uprostřed třetí říše si jeden spisovatel troufl předložit jiný výklad historie střední Evropy.

Knihu v roce 1946 recenzoval v Českém časopise historickém F. M. Bartoš.¹⁴ Vysoce ji ocenil, připustil, že to není dílo „přísně vědecké, spíše umělecké, ač nikoli snad životopis románový“. To mu však nebrání, aby ho podrobil kritickému zhodnocení. Přiznává autorovi svědomitost, je mile překvapen jeho znalostí české literatury, a některé mezery (např. pominutí Kybalovy práce o Husově učení) přičítá autorovu nezájmu o teologickou stránku tématu. Polemizuje s některými Vischerovými vývody, rozumí však a velmi si váží celkové mravní intence Vischerova Jana Husa. „Dílo je plod několikaletého úsilí a vědecky i umělecky výkon, který si vynucuje úctu. Bylo by jistě malicherným zmenšovat jeho cenu vypočítáváním drobných omylů, tak přirozených u díla tak rozsáhlého a u cizince. Přejme mu spíše, aby se rozšířilo co nejvíce a dočkalo se druhého, přiměřeně zdokonaleného vydání.“¹⁵

Takto růžově se jevila těsně po válce budoucnost; jaká však byla realita? Východoněmecký ministr kultury Johannes R. Becher přilákal publikačním příslibem Melchiora Vischera do východního Berlína, kam postupně mířili někteří autoři dvacátých let (např. Arnold Zweig, chystal se i Heinrich Mann). M. Vischer, jenž pracoval v západním Berlíně jako novinář pro *Die Welt* a *Tagesspiegel*, dostal na Východě místo v nakladatelství *Volk und Welt*. Tam měly vycházet i jeho knihy. Požadovali však po něm, aby v *Janu Husovi* škrtnal a měnil; byly to tytéž škrty a změny, které požadovali nacisté, než knihu zakázali šířit. Jako po novináři po něm pochopitelně též požadovali psaní ve správném politickém duchu. Žádný novinářský článek mu nebyl otištěn; M. Vischer se nehodlal přizpůsobit a po několika měsících se vrátil na Západ. V r. 1955 se nakladatelství Societäts-Verlag uvolilo vydat znovu *Jana Husa*, ale též v seškrtnané podobě; z 814 stran jich zbylo 415. M. Vischer, jenž se potýkal s finančními potížemi, pro něž se nejspíše rozpadlo jeho druhé manželství, na takovou redakci tentokrát přistoupil. Jako spisovatel se v té době už vytratil z veřejného povědomí. Po jeho úmrtí v roce 1975 přinesly krátký nekrolog jediné noviny – tytéž, kde básníková dcera otiskla smuteční oznámení.¹⁶

¹² J. SERKE, *Böhmische Dörfer*, 2001, s. 181.

¹³ J. SERKE, *Böhmische Dörfer*, 2001, s. 180.

¹⁴ František Michálek BARTOŠ (rec.), *Melchior Vischer, Jan Hus. Sein Leben und seine Zeit*, Frankfurt a. M., Societäts-Verlag 1940. Dva svazky, s. 400, 414, in: Český časopis historický (dále ČČH) 47, 1946, s. 221–224.

¹⁵ F. M. BARTOŠ, rec. in: ČČH 47, 1946, s. 224.

¹⁶ Údaj přináší bez názvu novin a citace J. SERKE, *Böhmische Dörfer*, 2001, s. 185.

Die wenig bekannte Hus-Biographie von Melchior Vischer aus dem Jahre 1940

ZUSAMMENFASSUNG

Im Jahre 1940 erschien im Frankfurter Societäts-Verlag die zweibändige Biographie *Jan Hus. Sein Leben und seine Zeit* aus der Feder Melchior Vischers, eines gebürtigen Teplitzers. Kaum war das Buch erschienen, wurde sein Vertrieb von den nationalsozialistischen Behörden verboten und aus den öffentlichen Bibliotheken verbannt, so dass sich nur einige wenige Exemplare erhalten haben, überwiegend in Privatbibliotheken. Der Autor, ein talentierter Dichter, Schriftsteller, Dramatiker und Journalist, fiel, wie auch sein *opus grande*, allmählich der Vergessenheit anheim, weshalb wir hier zunächst ein paar unerlässliche Informationen über sein Leben und sein Werk geben. Ziel unseres Beitrags ist es, die Motive zu ergründen, die ihn zur Bearbeitung dieses Stoffes veranlassten, und in ausgewählten Auszügen wichtige Momente zu charakterisieren, die dieses Werk kennzeichnen und ihm als Idee und Botschaft zugrunde liegen.

Jan Hus ist für M. Vischer eine beispielgebende Persönlichkeit, die sich bei ihrer Entscheidung ausschließlich nach ihrem Gewissen richtete und mit ihrer Haltung eine allgemeingültige Norm schuf, die das genaue Gegenteil jedweden Totalitarismus war. An dieser Haltung weist M. Vischer die enge Verbindung sämtlicher mitteleuropäischer Völker und ihrer Geschichte nach. Der tschechischen Geschichte weist er damit einen gleichberechtigten Platz neben der deutschen Geschichte zu, was in den Augen der Nationalsozialisten eine verwegene Provokation sein musste. Ihnen wie später den Kommunisten konnte Hus höchstens als Sozialrevolutionär, nicht aber als Kirchenreformer genehm sein. Darüber hinaus erkühnte sich der Autor, die zweckgebundene nationalsozialistische Theorie von der arischen Rasse indirekt anzuzweifeln.

Als Reaktion auf Vischers Buch haben wir im tschechischen Milieu lediglich eine 1946 erschienene Rezension aus der Feder F. M. Bartoš' registriert, der objektiv und mit Verständnis für die nicht leichten Entstehungsbedingungen dieses Werkes seine Vorzüge hervorhob und vor allem die insgesamt sittliche Intention von Vischers *Jan Hus* würdigte.

Deutsche Übersetzung: Wolf B. Oerter